

УДК 329(477)“1989”

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2025.2.21>**Андрій ПІШТА**

здобувач вищої освіти кафедри історії України
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя,
вул. Графська, 2, м. Ніжин, Україна, 16600 (andriy.pishta@gmail.com)

Andriy PISHTA

Student of the Department of History of Ukraine
Nizhyn State University named after Mykola Gogol,
2 Graftska str., Nizhyn, Ukraine, 16600 (andriy.pishta@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2112-4155>**ВИБОРИ 1989 Р. ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ СРСР НА КИЇВЩИНІ**

Анотація. Метою статті є вивчення специфіки, характерних рис та особливостей виборчого процесу до Верховної Ради СРСР на Київщині в період перебудови, дослідження виборчих програм кандидатів у народні депутати та процесу підготовки до виборів. **Методологічну основу** дослідження становлять комплекс методів. До них належать такі загальнонаукові методи: системний метод, індукції та дедукції. Також використовувалися спеціальні методи, історико-порівняльний метод, історико-системний, історико-типологічний методи. Системний метод дослідження допомагає дослідити виборчий процес як явище в контексті історичного часу. Аналітичний метод за допомогою індукції та дедукції дозволяє нам виокремити певні факти та події й дійти певних висновків; структурний аналіз дає можливість нам розширити погляд на виборчий процес на Київщині в 1989 р. та його внутрішніх складників, зокрема таких як: соціальна база партій, виборчі програми кандидатів, ставлення влади до виборчої кампанії, ставлення суспільства до виборів та окремих кандидатів у народні депутати. Історико-порівняльний метод дає можливість нам розширити власне бачення процесу перебудови на Київщині та його характерні особливості. Історико-системний метод дослідження дозволяє дослідити етапи виборчого процесу на Київщині в період перебудови. Історико-типологічний метод допомагає визначити закономірності виборчого процесу 1989 року на Київщині на основі фактів та подій. Історико-генетичний метод дає можливість краще усвідомити, які чинники становили основу виборчого процесу в Київській області в 1989 р. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що на сьогодні вітчизняний історичний доробок праць представлений виключно працями загального характеру стосовно цієї теми, натомість майже відсутні публікації по регіональній специфіці цієї проблематики. **Висновки.** Вибори 1989 р. на Київщині до Верховної Ради СРСР викликали значний інтерес суспільства. Виборча кампанія тривала в умовах суспільно-політичних трансформацій, які відбувалися на фоні поглиблення демократизації та гласності. Формування виборчих програм кандидатів у народні депутати та самі результати виборів вказували на тенденції до послаблення впливу комуністів та їхньої ролі у суспільстві. Головною особливістю виборів на Київщині було те, що всі процеси відбувалися в умовах політичної наближеності до столиці УРСР – Києва, що певною мірою прискорювало розвиток суспільно-політичних процесів у регіоні.

Ключові слова: вибори, виборчі програми, кандидати у народні депутати, національно-територіальні виборчі округи, агітація, політичні партії, суспільно-політична історія, політична боротьба.

**ELECTIONS OF 1989 TO THE SUPREME RADA
OF THE USSR IN THE KYIV REGION**

Abstract. The purpose of the article is to study of specifics, the characteristic features and peculiarities of the electoral process to the Supreme Soviet of the USSR in the Kyiv region during the period of perestroika, to study the election programs of candidates for people's deputies and the process of preparing for the elections.

*The methodological basis of the study is a set of methods. These include the following general scientific methods: the systemic method, induction and deduction. Special methods, the historical-comparative method, the historical-systemic, and historical-typological methods were also used. The systemic research method helps to study the electoral process as a phenomenon in the context of historical time. The analytical method using induction and deduction allows us to isolate certain facts and events and reach certain conclusions; structural analysis allows us to broaden our view of the electoral process in the Kyiv region in 1989 and its internal components, in particular such as: the social base of parties, candidates' election programs, the attitude of the authorities to the election campaign, the attitude of society to the elections and individual candidates for people's deputies. The historical-comparative method allows us to expand our own vision of the perestroika process in the Kyiv region and its characteristics and features. The historical-systemic method of research allows us to investigate the stages of the electoral process in the Kyiv region during the perestroika period. The historical-typological method allows us to determine the patterns of the 1989 electoral process in the Kyiv region based on facts and events. The historical-genetic method allows us to better understand what factors formed the basis of the electoral process in the Kyiv region in 1989. **The scientific novelty** of the study lies in the fact that today the domestic historical body of works is represented exclusively by works of a general nature on this topic, while there are almost no publications on the regional specifics of this issue. **Conclusions.** The 1989 elections in the Kyiv region to the Supreme Soviet of the USSR aroused strong public interest. The election campaign took place in conditions of socio-political transformations that occurred against the background of deepening democratization and transparency. The formation of election programs of candidates for people's deputies and the election results themselves indicated tendencies towards weakening the influence of the communists and their role in society. The main feature of the elections in the Kyiv region was that all processes took place in conditions of political proximity to the capital of the Ukrainian SSR – Kyiv, which to some extent accelerated the development of the socio-political situation. A significant role in the election process was played by the general electoral system, which provided for the creation of national-territorial and territorial electoral districts, as well as the creation of district election commissions, which were to influence the results of the election campaign directly reflected in the ballot papers.*

Key words: election programs, candidates for people's deputies, elections, national-territorial electoral districts, territorial electoral districts, district election commissions, ballot papers.

Постановка проблеми. Актуальність теми виборів у період перебудови в Україні, зокрема в певних її регіонах, була спричинена цілим спектром факторів, що призвело в результаті до появи на політичній карті світу нової незалежної держави – України. По-перше, дослідження виборів 1989 р. дає нам можливість прослідкувати зв'язки, специфіку виборчого процесу та суспільно-політичних трансформацій, ретельне вивчення уроків та практичного досвіду першооснов та результатів виборчої кампанії дають нам уявлення про головні складники політичних передумов суспільно-політичної трансформації напередодні здобуття Україною незалежності. Разом із тим недостатня вивченість проблеми особливостей динаміки виборчого процесу в окремих регіонах та регіональної специфіки не дають можливості сформулювати цілісне уявлення про комплекс суспільно-політичних процесів, які відбувалися в Україні протягом 1985–1991 рр. Саме тому ми вибрали об'єктом дослідження Київщину як регіон, що наближений як географічно, так і політично до центру прийняття рішень – столиці УРСР, Києва, а також його суспільства.

Метою статті є вивчення специфіки, характерних рис та особливостей виборчого процесу до Верховної Ради СРСР на Київщині в період перебудови, дослідження виборчих програм кандидатів у народні депутати та процесу підготовки до виборів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільно-політичні трансформації, що відбувалися в добу перебудови в УРСР, значною мірою були зумовлені рішеннями та діями союзного центру. Саме в цей період за активної ініціативи М. Горбачова було проведено XIX Все-союзну партійну конференцію влітку 1988 р., на якій було заявлено про початок політичної реформи [10, с. 1–2]. Однією з важливих її складових частин було проведення виборів до

Верховної Ради СРСР як головного законодавчого органу влади Радянського Союзу з більш розширеними повноваженнями. Інституцією, яка була сполучною ланкою в новоствореній політичній системі, мав стати З'їзд народних депутатів СРСР, з членів якого й вибирали депутатів до Верховної Ради, яка мала б діяти 5 років за терміном повноважень. Разом із тим було підготовлено нормативно-правову базу для цих змін, а саме: підготовлено новий закон про вибори народних депутатів у СРСР. Були утворені національно-територіальні та територіальні виборчі округи для проведення виборів. Від України обиралися 175 народних депутатів, 143 по територіальних округах та 32 по національно-територіальних [2, с. 146]. Ці дії горбачовського керівництва створили нові політичні можливості та зумовили перехід до якісно нового етапу суспільно-політичних трансформацій у суспільстві. Позитивні та негативні сторони цих радикальних політичних змін викликали жваву дискусію та активізацію як опозиційних політичних сил, так і пересічних громадян, які до цього не мали ніякого досвіду політичної діяльності. Попри нововведення, влада все ж намагалася зберегти власний вплив на політичну ситуацію, зокрема, з'їзд народних депутатів СРСР обирався на 75% населенням СРСР, разом із тим 25% майбутніх депутатів автоматично ставали депутатами від громадських організацій, які повністю контролювалися комуністами, що свідчило про небажання влади повністю змиритися та віддати владу опозиційним структурам, навіть незважаючи на реформи.

Оновлена виборча система мала такі особливості: а) одна третина народних депутатів СРСР була обрана від громадських організацій – КПРС, профспілок, кооперативів, комсомолу, жіночих рад, об'єднань ветеранів війни і праці, наукових працівників та інших організацій; б) утворювалися окружні передвиборчі збори, які приймали остаточне рішення про виставлення кандидатів у депутати для реєстрації; в) передбачалася дворівнева парламентська система у вигляді З'їзду народних депутатів СРСР і сформованої з його складу таємним голосуванням постійно діючої Верховної Ради СРСР [9, с. 100]. Загальна кількість депутатів Верховної Ради СРСР становила 2250 депутатів, 750 з них були обрані від КПРС, 100 – були представлені від КПРС, 100 – державними профспілками, 75 – ВЛКСМ [9, с. 101]. Примітно те, що вже у Законі про вибори народних депутатів СРСР було акцентовано на тому, що вибори мають бути гласними та відкритими, що підкреслює значення тих політичних змін, які були імplementовані [6].

В УРСР у другій половині 80-х років XX ст. криза практично у всіх суспільних сферах різко посилюється, що призводить до додаткового соціального напруження та поглиблення протиріч. Стало цілком зрозуміло, що обійтися косметичним набором політичних рішень вже не вийде, потрібні різкі та глобальні зміни. Одним з головних питань, яке вже довго обговорювалося у суспільстві, було скасування 6 статті Конституції про монопольне становище Комуністичної партії у політичному житті, реалії вже були інші – виникнення різної кількості партій, поглиблення процесів гласності та демократизації створювали нові передумови до суспільно-політичних трансформацій. У результаті змін було скасовано 6 статтю, іншим партіям дозволялося брати активну участь у політичному житті держави.

Починаючи з лютого до березня 1989 р. тривала активна передвиборча кампанія кандидатів у народні депутати. Передвиборча кампанія була серйозною підготовкою до виборів. Активну роль у висуванні кандидатів у народні депутати відігравали окружні виборчі комісії, які реєстрували кандидатів в офіційному порядку. Крім того, перед загальним голосуванням тривало обрання кандидатів за квотою громадських організацій, комсомолу, жіночих та ветеранських організацій. Загалом вибори були масштабними за розмахом та доволі знаковими, оскільки вперше за довгий час суспільство було долучено до реального політичного процесу, де від голосу кожного залежала доля держави. За загальними підрахунками участь у виборах в УРСР брали близько 34,7 млн осіб [2, с. 149]. В Україні суспільно-політична ситуація

пов'язана з цими подіями лише загострювалася. Комплекс проблем, які давно накопичувалися, почав проявлятися якраз у ході виборчого процесу. Так, зокрема, у Львові не було офіційно зареєстровано кандидата у народні депутати І. Драча, засновника Народного Руху України, через протидію місцевих партійних структур, як наслідок, почалися мітинги на підтримку діяча, а потім, коли під тиском йому було дозволено брати участь у виборах через окружну комісію, він не набрав потрібної кількості голосів та програв хірургу М. Амосову [1, с. 98]. Всі ці кроки вказували на небажання влади реально змінювати політичну систему та вказували на єдине – бажання компартійних структур втриматися біля важелів влади будь-якою ціною. Загальна напруженість у ході виборчого процесу 26 березня 1989 р. була каталізатором поширення подібної ситуації і на місцях у різних регіонах України. Одним з таких регіонів стала Київщина, яка була досить наближеною до столиці, де відбувалися головні політичні події в державі.

Виборчий процес на Київщині був досить інтенсивним. Варто підкреслити, що місцеві компартійні структури розпочали готуватися до виборів, не до кінця уявляючи та усвідомлюючи реальну картину суспільно-політичних настроїв та сподіваючись на власний адміністративний ресурс. Одним з початкових етапів підготовки було висування кандидатів у народні депутати від національно-територіальних та територіальних округів. Варто підкреслити, що місцеві партійні структури КПРС будували свою передвиборчу компанію на основі комплексного підходу, який полягав у створенні агітаційних груп, які займалися активною пропагандою та поширенням тієї інформації, яка б впливала на настрої суспільства, спеціальні групи для проведення соціопитувань у день виборів для координації власних планів. Влада активно застосовувала зустрічі робітників та кандидатів у депутати як засіб для поширення власних ідей. Крім того, були створені агітаційні пункти та центри, де доволі часто напередодні виборів читалися лекції на політичні теми з метою впливу на виборців. Клуби виборців, кімнати виборців були створені задля розширення можливостей для Компартії впливати на хід виборів.

Загальна ситуація в УРСР напередодні проведення виборів була досить напруженою та водночас динамічною. Ситуація на Київщині мала такі характерні риси та особливості:

1) намагання владних структур у ході виборчої кампанії активізувати комунікацію із суспільством шляхом: а) пояснення/інтерпретації на свою користь у засобах масової інформації базових положень та принципів функціонування Закону про вибори та головні його особливості; б) проведення особистих зустрічей провладних кандидатів у депутати з виборцями; в) обговорення виборчих програм кандидатів від влади та їхніх виступів на окружних передвиборчих зібраннях [5, арк. 3];

2) створення та залучення владою до виборчої кампанії агітаційно-пропагандистських центрів, агітаційних пунктів, клубів виборців, агітаторів, агітаційних колективів, дискусійних клубів. Основний акцент компартійні структури робили на індивідуальну та групову взаємодію – проведення бесід, лекцій, організацію роботи політичних клубів тощо [5, арк. 53];

3) цілеспрямоване уникання політичних питань кандидатами – представниками влади (відкритими чи прихованими) у обговоренні їхніх програм і головних проблем суспільства та перенесення уваги на соціально-економічні, рідше екологічні проблеми, а саме: питання соціальної справедливості, розвитку населених пунктів сільської місцевості, захисту прав жінок, покращення соціального законодавства тощо [5, арк. 38, 120, 121];

4) порівняно вища ніж у попередні часи залученість засобів масової інформації до висвітлення виборчого процесу, що посилювало ефект політичного впливу на потенційних виборців та результати голосування [5, арк. 83];

5) модернізація агітаційних засобів, які почали активно використовуватися у ході виборчого процесу. Зокрема, вперше застосовано відео, аудіозаписи, нетрадиційні листівки; під

впливом гласності у передвиборчих програмах кандидатів почали з'являтися пропозиції владі стосовно поліпшення роботи певних державних інституцій [5, арк. 99].

6) поява альтернативних кандидатів від опозиційних сил, які почали створювати серйозну конкуренцію кандидатам провладним. У результаті виборці отримали право на справжній вибір – вибирати не суто формальних кандидатів у депутати, а кандидатів зі своїми оригінальними виборчими програмами, обговорювати їх, вільно висловлюватися, спілкуватися на зустрічі з майбутніми депутатами. Яскравим підтвердженням цього було обрання вперше до Верховної Ради СРСР учасника громадсько-політичної організації Народний Рух України Володимира Яворівського по округу № 366 у м. Києві та екологічної асоціації Зелений світ Юрія Щербака по округу № 367 у м. Києві, що, безумовно, було історичною подією, оскільки ці колишні вчорашні учасники неформальних організацій були обрані офіційно депутатами у Верховну Раду СРСР;

7) креативність виборчої кампанії опозиції, яка застосовувала на Київщині та в Києві нові методи політичного впливу у виборчому процесі: організація політичних дискусій, вуличні концерти, демонстрація карикатур, обговорення суспільних справ просто неба, агітація у громадському транспорті, що, безумовно, впливало на суспільні думки [2, с. 147].

Підготовка до виборів тривала декілька місяців. Передвиборча кампанія була досить складною, але водночас активною та змістовною. Комунікація кандидатів з населенням була своєрідним прологом до зближення суспільства та влади. На Київщині суспільство було активнішим через безпосередню близькість, як політичну, так і географічну, столиці – Києва.

Вибори 1989 р. засвідчили суспільний запит на зміни в політичній структурі. Суспільно-політична ситуація в Україні на момент проведення виборів була досить напруженою та мала свої характерні риси:

- прагнення влади зберегти ключові політичні позиції;
- наміри суспільства змінити «старі обличчя»;
- водночас бажання керівництва СРСР поглибити процеси демократизації та гласності;
- прагнення партійно-державної номенклатури відновити довіру суспільства через переможні вибори;
- запит від опозиційних структур на підкорення олімпу влади;
- стремління компартійних структур взяти суспільно-політичні процеси під власний контроль.

Механізм виборів базувався на системі виборчих округів. На Київщині були утворені 6 територіальних та 1 національно-територіальний округи, а саме:

- Переяслав-Хмельницький територіальний виборчий округ № 474;
- Фастівський територіальний виборчий округ № 475;
- Києво-Святошинський територіальний виборчий округ № 472;
- Білоцерківський територіальний виборчий округ № 470;
- Миронівський територіальний виборчий округ № 473;
- Іванківський територіальний виборчий округ № 471;
- Київський сільський національно-територіальний округ № 34 [5, арк. 1–160].

Сполучною ланкою між владними структурами та виборцями були саме виборчі комісії, основним завданням яких було пояснення дії закону про вибори для громадськості та контроль ходу виборчого процесу [6]. Досить специфічними функціями була наділена передвиборча окружна комісія, головним завданням якої було відсіювання тих кандидатів, які були незручними та небажаними для КПУ.

Про масштаби виборчого процесу красномовно говорить статистика. В загальній кількості по Київській області по трудових колективах було обговорено 57 тисяч 782 кандидати,

з них висунуто на вибори було 29 тисяч 310 осіб. Всього в області в підготовці до виборів було залучено 1,5 тисячі агітаційних пунктів, 78 виборчих клубів, для участі в ідеологічній роботі було залучено більше 20 тисяч ідеологічно-партійного активу [4, арк. 5]. Кількість кандидатів, які могли брати участь у виборах, не обмежувалася. Так, зокрема, від Переяслав-Хмельницького територіального виборчого округу, Фастівського виборчого округу було висунуто два кандидати, в Миронівському виборчому окрузі було висунуто три кандидати, в Київському національно-територіальному окрузі було висунуто два кандидати, в Іванківському, Білоцерківському, Києво-Святошинському виборчому округах було висунуто одного безальтернативного кандидата [5, арк. 6, 25, 50, 84, 87, 95]. Всі кандидати були офіційно зареєстровані. В Переяслав-Хмельницькому виборчому окрузі було зареєстровано як кандидатів Бондаренко Б.В. та Тимченко Л.І, у Києво-Святошинському районі – Шевченко В.С., у Білоцерківському окрузі – Ревенка Г.І., у Миронівському виборчому окрузі – Тюпу С.В., Олійника Б.С., Красноштана Н.Н., у Київському національно-територіальному виборчому окрузі було висунуто як кандидата Шевченко В.С.

Активну роль у підготовці до виборів відігравали комсомольські організації. За квотою ВЛКСМ кандидатами, які були рекомендовані та висунуті на вибори народних депутатів СРСР, було 40 осіб. Одним з кандидатів вибрано було механізатора колгоспу імені І. Мая Рокитнянського району Михайла Трохимця, який вже 17 березня 1989 р. був обраний народним депутатом СРСР. Одним з головних способів взаємодії з населенням напередодні виборів були зустрічі та агітації. У Фастівському територіальному окрузі пленумом Васильківського міського комсомолу кандидатом за квотою ВЛКСМ було обрано механізатора Олега Бондарака, в Переяслав-Хмельницькому було обрано бригадира Баришівського району Любов Тимченко, а також секретаря Константина Рябенка, в Києво-Святошинському районі директора заводу П. Волоху, через відсутність голосів виборців на окружних зборах ВЛКСМУ Л. Тимченко не стала народною депутаткою [5, арк. 157–158].

Компартійні структури хоч і не зовсім усвідомлювали серйозність ситуації, проте традиційно почали у формі агітації та пропаганди впливати на виборців.

Планування партійних заходів у підготовці до виборів Київським обкомом партії головним чином базувалось на використанні командно-адміністративних важелів та методів: зміцнення новими партійними кадрами міських та районних комітетів народного контролю; розгляд персонального складу працівників відділів та управлінь облвиконкому; аналіз складу секретарів, завідуючих відділами, керівників райвиконкомів, секретарів виконкомів селищних та сільських Рад народних депутатів; розгляд нового складу депутатів місцевих Рад; забезпечення ретельного відбору кандидатів у депутати з урахуванням думки колективів на основі моральних, політичних та ділових якостей кандидатів у депутати та врахуванням національного складу сіл, селищ, районів, міст; підготовка нарад із секретарями та завідуючими організаційними відділами міськкомів, райкомів партії, секретарями міськвиконкомів по питаннях підготовки до проведення виборів у місцеві ради народних депутатів; проведення атестації працівників радянських органів влади; організація вивчення політичних та ділових якостей кандидатів у народні судді та звітів народних суддів перед виборцями; активна пропаганда та роз'яснення населенню області рішень XXVII з'їзду партії, червневого 1986 р. Пленуму ЦК КПРС, курсу на прискорення соціально-економічного розвитку, перебудову у всіх сферах громадського життя, розширення радянської демократії [4, арк. 5].

На Київщині підготовка до виборів відбувалася в умовах безпосередньої наближеності до політичного центру – м. Києва. Цей факт відігравав значну політичну роль, оскільки у більшості громадських діячів суспільна активність була більш насиченою, ніж в інших регіонах. Передвиборча кампанія була сприйнята суспільством з інтересом та захопленням. Це було

зумовлено значною активністю суспільства з об'єктивних причин, зокрема відсутністю проведення альтернативних виборів довгий час.

Ситуація на виборчих перегонах підштовхувала до зростання політизації суспільного життя. Так, у м. Біла Церква загальна кількість виборців у 1989 р. становила 120 тисяч 57 осіб, що становило 92,3%, не взяли участь у виборах 9 тисяч 910 осіб [5, арк. 4–5]. Характерно, що основними причинами такого стану з явкою на вибори були політичні мотиви. Зокрема, основним мотивом 94% тих, хто не голосував, була можливість голосувати лише за єдиного кандидата та відсутність альтернативних кандидатів у бюлетенях, що відштовхувало виборця, який мав інші очікування, і лише 1,2% з тих, хто не голосував, пояснили це житловими проблемами та іншими причинами побутового характеру [5, арк. 5]. Досить активну роль у підготовці до виборів брала опозиція, попри намагання влади блокувати її діяльність. Так, уже 2 квітня 1989 р. у Києві відбулося засідання Всеукраїнської Координаційної Ради УГС, на якому було прийнято рішення відмовитися від бойкоту виборів і взяти активну участь у передвиборчій агітації [3, с. 588]. Крім того, у м. Києві як політичному центрі відбувалася досить активна політична передвиборча кампанія. Трудові колективи не завжди висували на виборах тих кандидатів, які були зручними для компартійних структур. Хоча партія намагалася всіма способами вберегти себе від провалу на виборах, висунувши якомога більше провладних кандидатів. Так, по Київському національно-територіальному виборчому округу було висунуто першого секретаря міськкому партії К. Масика, по Дарницькому національно-територіальному округу – В. Згурського, але потім сталася несподіванка, в першому турі ці кандидати не набрали необхідні більше 50%, тому мало б відбутися повторне голосування, що було повною несподіванкою для Компартії, на повторному голосуванні партноменклатура почала висувати велику кількість кандидатів для того, щоб не повторити минулу помилку [8]. Опозиційні кандидати пройшли досить значну кількість випробувань перш ніж досягти принаймні якогось успіху. Так, на початковій стадії кандидат від опозиційних сил І. Драч був змушений пройти чистилище окружної комісії Ленінського виборчого округу м. Києва і стати конкурентом відомого та популярного в народі лікаря М. Амосова [1, с. 98]. На виборах 1989-го активно діяв Республіканський депутатський клуб у м. Києві, який почав свою діяльність у 1989 р. Найактивнішими його членами були М. Амосов, В. Грищук, В. Рябченко, В. Черняк, Ю. Щербак та ін. [7, с. 585].

Підготовка та проведення виборів гостро поставили низку питань стосовно юридичного вдосконалення виборчої системи: здійснення переходу на прямі вибори керівників усіх рівнів влади; внесення змін у Закон про вибори, зокрема введення норми щодо голосування за дві і більше кандидатур; скасування норми стосовно висування кандидатів у депутати від громадських організацій та творчих союзів [5, арк. 5]. Ці та інші зміни та пропозиції були запропоновані трудовими колективами області, що свідчило про неабияку актуальність цього питання. Посилення уваги до питання альтернативності та введення пункту про те, щоб у подальшому кандидатів на виборах було не менше двох, свідчило про відчутну увагу суспільства до виборчого процесу. Як правило, проблеми, які порушувалися на зустрічах виборців та кандидатів у народні депутати СРСР, були соціально-економічного характеру та стосувалися виключно питань побутових, рідше екологічних питань, проблеми політичного характеру демонстративно не висвітлювалися ні в програмах кандидатів, ні навіть у передвиборчих обговореннях та на зустрічах.

Уже о 7 ранку 26 березня 1989 р. на всіх виборчих дільницях був розпочатий процес голосування. Загальна кількість виборців по Київській області становила 1 мільйон 415 тисяч 253 особи. Участь у голосуванні взяли 1 мільйон 414 тисяч 955 осіб, що становило 99,97% від загальної кількості можливих присутніх. У 5 містах та районах області явка виборців становила 100%

[4, арк. 6]. Вибори були вагомим політичним фактором, який ще більше інтенсифікував політичні процеси, що розпочалися з проголошенням курсу на перебудову. Характерно, що виборчі бюлетені кандидатів у народні депутати СРСР не рідко супроводжувалися різного роду опозиційними надписами з чіткими та лаконічними гаслами: «Геть Компартію», «Немає вибору, а значить немає виборів», «Вибори не дійсні», «Гласність, демократія. Перебудова», «Немає вам віри» та багато інших антивладних суджень, що свідчило про зростання свідомості народу та посилення у суспільстві антикомуністичних настроїв [5, арк. 42]. Намагаючись додатково вплинути на голосування виборців, представники комуністичної влади неодноразово в день виборів виступали з промовами, що порушувало чинне законодавство, створювали під маскою «офіційних спостерігачів» оперативні робочі групи зі складу компартійних структур – міськкомів, міськвиконкомів та райвиконкомів [5, арк. 4, 103]. Голосування відбувалося зранку до вечора. Активність виборців була досить високою, це можна пояснити довгою відсутністю змін та виборів нових політичних персоналій шляхом самостійного обрання.

Результати виборів для владних структур були суперечливими і неоднозначними. Для обласного комітету Компартії наслідки виборчого процесу стали зрозумілі не одразу, адже досить складно одразу ж зробити повні висновки, крім того, радянська влада й аж до часу результатів голосувань жила в ефемерному світі. Вибори до Верховної Ради СРСР на Київщині 1989 р. продемонстрували такі політичні тенденції, що базувалися на суспільних настроях:

1) Довіра суспільства у голосуванні перш за все до тих, кого вони довгий час знали як постійних керівників, певний консерватизм населення через відсутність повноцінної та демократичної конкуренції кандидатів, вплив через адміністративний ресурс влади на людей. Яскравим свідченням цього було обрання в найбільшому місті Київщини за квотою міськкому ВЛКСМУ механіка Півнюка М.І.; від комуністів було обрано бригадира монтажників Молоцького В.І.; у національно-територіальному та територіальному виборчому окрузі було обрано першого секретаря Ревенка Г.І., який у напруженій боротьбі переміг Сузанського В.Г., директора заводу, Тулука В.Т., начальника цеху «Білоцерківщина» та Шевченко В.С., голову Верховної Ради УРСР [5, арк. 1–3].

2) Високий суспільний запит на зміни та зацікавленість населення у шансі вплинути на розвиток державності. Активну роль у цьому запиті відігравала молодь, яка була більш радикальною та активною і прагнула брати долю у свої руки. Так, на Бориспільщині явка виборців була більше 79 тисяч осіб, що становило більше 95% від загальної кількості. Двома кандидатами було обрано Бондаренка Б.В. та Тимченко Л.І. Про високу виборчу активність свідчило те, що підлітки, яким у день виборів виповнилося 18 років, приходили і голосували [5, арк. 6, 8].

3) Вперше навіть такі не зовсім демократичні вибори започаткували прецедент реального, а не формального ознайомлення з кандидатами, їхніми виборчими програмами, започаткування передвиборчого діалогу/дискусій між кандидатами, що створювало фундамент нової політичної культури суспільства і відповідно державності. На підтвердження цього факту можна сказати, що у Васильківському районі явка виборців становила 8 тисяч 495 осіб, що становило 95,4% від загальної кількості виборців, не взяли участь у голосуванні 4 тисячі 60 осіб з різних причин: незадовільні умови проживання, незгода з програмою кандидатів та інші. Три кандидати змагалися між собою за голоси учасників: Матійко Л.Т., Матієнко В.П., Шевченко В.С. У Фастівському територіальному окрузі перемогу здобув кандидатка Матійко Л.Т. з кількістю голосів 50,9%. По сільському територіальному округу перемогу здобула Шевченко В.С. з кількістю голосів 6 тисяч 370 осіб [5, арк. 24–25].

4) Ще одним результатом виборів стала більша конкуренція навіть всередині Компартії. Тепер в умовах посилення демократизації та гласності внутрішньопартійна боротьба у руслі конкуренції та боротьбі за голоси виборців приносила позитивний ефект, тепер комуністи мали

проводити політику, яка була б більш ефективною та такою, що задовольняла суспільство. У Білоцерківському районі явка становила 49 тисяч 429 осіб. У районі було створено 58 виборчих дільниць. Основні виборчі перегони відбувалися між двома фаворитами Шевченко В.С. та Ревенко Г.І. За Ревенка проголосували 4 тисячі 406 виборців, що становило 83,72% виборців, проти 8 тисяч 49 осіб, тобто 16,28% виборців. Натомість за Шевченко В.С. проголосувало 45 тисяч 698 виборців, що становило 92,5% виборців, проти 5 тисяч 731, тобто 7,5% виборців, а на Бородянщині за результатами виборів явка становила 46 тисяч 326 осіб, що становило 97,9% від загальної кількості виборців. У ході голосування між собою вели активну боротьбу за голоси виборців Приймаченко Н.І. та Шевченко В.С. За Шевченко проголосувало 38 тисяч 993 особи, тобто 84% від загальної кількості виборців, а за Приймаченко – 43 тисячі 556 осіб, тобто 94% [5, арк. 58–59,72].

5) Ще однією досить помітною тенденцією було те, що опозиція поки була малозалученою в політичний процес виборів, все ж були винятки, яких з кожним днем ставало все більше. Так, навіть всередині комуністичної більшості були ті, хто привертав увагу українців, зокрема Борис Олійник, за якого почали голосувати люди у сільській місцевості. Так, у Кагарлицькому районі участь у виборах взяли 39 тисяч 488 осіб. Не голосувало 486 осіб. У виборах брали участь С.В. Тюпа, за якого проголосували 33 тисячі 542 особи, тобто 85,2%, Н.Н. Красноштан, за якого віддали свої голоси 870 виборців, тобто 2,2% виборців, В.С. Шевченко, за яку проголосували 31 тисяча 813 виборців, проти 7 тисяч 549 осіб, тобто 19%, Б.С. Олійник, за якого проголосували 4 тисячі 102 особи, тобто 10,4% виборців. Досить цікавим фактом було те, що за Бориса Олійника голосували, як правило, виборці із сільської місцевості, а саме: с. Стави, Шпендівка, Слобода, Халча, Лещинка. А у селах Шубівка Борис Олійник навіть переміг лідера перегонів С.В. Тюпу [5, арк. 91]. Трохи інакше ситуація склалася на Обухівщині. Явка виборців становила 47 тисяч 494 особи з 51 тисячі 965 загальної кількості, що становило 91,4% від загальної кількості виборців по виборчому округу. Результати виборів були такими: за Шевченко В.С. віддали 28 тисяч 965 виборців, що становило 60,9% загальної кількості учасників, проти проголосувало 18 тисяч 483 учасники, тобто 39,1% загальної кількості виборців; за Красноштана Н.Н. віддали свій голос 12 тисяч 922 особи, тобто 27,9%, проти 33 тисячі 599 осіб, тобто 70,7%; за Б.С. Олійника проголосувало 5 тисяч 458 виборців, тобто 11, 5%, проти 41 тисяча 163 особи, тобто 86,7% виборців; за Тюпу С.В. віддали свій голос 27 тисяч 10 осіб, тобто 56,9%, проти 19 тисяч 411 осіб, тобто 40,9% виборців [5, арк. 115]. На Тетіївщині виборчий процес проходив досить жваво. Загальна кількість виборців становила 28 тисяч 142 особи, з них взяло участь у виборах 28 тисяч 15 осіб, тобто 99,5%. Перемогу на виборах по територіальному окрузі здобув Ревенко Г.І, за якого проголосувало 27 тисяч 129 осіб, тобто 96,7%, проти 886 осіб; по сільському національно-територіальному округу № 34 перемогу здобула Шевченко Валентина Семенівна, за яку проголосувало 27 тисяч 72 виборці, тобто 96,6%, проти 943 [5, арк. 149]. У Згурівському районі вибори відбувалися в досить активному форматі. Загальна кількість виборців становила 20 тисяч 724 особи, в голосуванні взяли участь 20 тисяч 442 виборці, тобто 98,6% від загальної кількості. Не взяли участь у виборах 282 особи. По Київському сільському національно-територіальному округу № 34 за Шевченко В.С. проголосувало 18 тисяч 174 особи, проти 2268 особи, по Переяславському територіальному виборчому округу № 474 переміг Бондаренко Б.В., за якого віддали свій голос 17 тисяч 475 виборців, проти 2 тисячі 741 осіб; за Тимченко Л.І. проголосувало 2640 виборців, проти 17 тисяч 576 осіб [5, арк. 84].

Вибори дали основу для подальшого розширення соціальної бази учасників майбутніх виборчих кампаній, головне – це усвідомлення, що людина має та може впливати на власне майбутнє.

Висновки. Загалом, виборчий процес у 1989 р. у Київській області мав свої характерні риси та особливості:

- було проведено перші альтернативні вибори у СРСР, які стали підґрунтям для подальшої політизації суспільства, коли виборці вперше змогли впливати на політичну ситуацію в регіоні та державі загалом;
- збільшилася кількість кандидатів у народні депутати порівняно з минулими виборчими кампаніями;
- активна залученість суспільства до виборчого процесу, коли виборець уже був не формальним спостерігачем, а реальним учасником політичних змін у державі, тобто міг прочитати програму народних кандидатів, бути присутнім на зустрічах і почути політичні погляди кандидатів;
- відбулися політичні зсуви з дозволу Комуністичної партії у вигляді прийнятих рішень про поглиблення демократизації та гласності на XIX Всесоюзній партійній конференції 1988 р.;
- уперше було вибрано опозиційних кандидатів на виборах, зокрема В. Яворівського, що свідчило про занепад Комуністичної партії та зростання ролі опозиційних партій у житті суспільства. Вибори довели, що зміни можливі, а головне вони вже відбуваються. Закон про вибори народних депутатів був звісно не досконалим, але таким, що вперше дозволяв на цій нормативно-правовій базі провести виборчу кампанію. Головним було навіть не те, що закон був недосконалий, оскільки цей етап не передбачав прийняття найдосконалішого нормативно-правового акта, головним було його прийняти та змінити свідомість суспільства та владних структур, що й вдалося. Прямим наслідком виборів було те, що до Верховної Ради СРСР було вибрано комуністів, які вже почали себе відмежовувати від іншої генерації цієї політичної сили, також було вибрано вперше опозиційних політиків, які хоч і були в меншості, проте мали законні та легальні підстави діяти та впливати з реальними політичними важелями на політичне життя регіону.

Отже, можна констатувати, що «Закон про вибори народних депутатів СРСР» був не зовсім демократичний, оскільки залишав можливості для збереження влади в руках Комуністичної партії через монополію на представництво у Верховній Раді СРСР. Поступово активізуються неформальні структури та опозиційні сили, які починають власну політичну діяльність. КПУ, попри перемогу на виборах, поступово поринає в кризу та починає втрачати свою впливовість на політичній арені.

Література

1. Бойко О. Д. Нариси з новітньої історії України (1985–1991 рр.) : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2004 р. 357 с.
2. Бойко О. Д. 30 років Незалежності : в 2-х т. / Під ред. Бойка О.Д. Харків : Фоліо, 2021. Т. 1. 447 с.
3. Муравський О. І. Вибори 1989 р. до Верховної Ради СРСР : специфіка Львівщини. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 21. С. 585–589.
4. Записки про виконання постанови бюро обкому партії і документа, узгодженого в секретаріаті обкому Компартії України «Про роботу Кагарлицького райкому КПУ, райвиконкому по підготовці до проведення виборів в місцеві ради народних депутатів в порядку експерименту по багатомандатним виборчим округам». План заходів по підготовці до виборів в місцеві ради народних депутатів двадцятого скликання» і постанова бюро обкому Компартії України «Про Організацію виконання в області постанови ЦК КПРС «Про проведення виборів в місцеві ради народних депутатів, народних судів» і постанова ЦК Компартії України від 16 липня 1987 р. Ф. 5, Оп. 117. Спр. 154. 28 арк. Київ : Державний архів Київської області.
5. Інформація міськкомів, райкомів партії, обкому Комсомолу про хід підготовки та проведення виборів народних депутатів СРСР від 29 березня 1989 р. Ф. 5, Оп. 117. Спр. 743. 160 арк. Київ : Державний архів Київської області.

6. Закон про вибори народних депутатів СРСР : прийнятий 01 грудня 1988 р. № 9855-XI. *Відомості Верховної Ради України*. 1988. № 49.
7. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» : монографія. Мюнхен : Український Вільний Університет, 1990. 624 с.
8. Карпенко В.О. Феномен «Вечірнього Києва» наприкінці 80-х – на початку 90-х років (нотатки головного редактора). URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1022>.
9. Орган Кіровоградському обкому ЛКСМУ. (1988, липень). «Валерій Гусельников проти М.І. Москаленка». *Молодий комунар*. № 27. С. 1–2.
10. Філатов Б.С. Суспільно-політичні трансформації на Сумщині (квітень 1985–серпень 1991 рр.) : дис. ... канд іст. наук : 07.00.01. Чернігів : ЧНПУ імені Т.Г. Шевченка, 2020. 224 с.

References

1. Boiko, O.D. (2004). *Narysy z novitnoi istorii Ukrainy (1985–1991 rr.)* [Sketches from the modern history of Ukraine]. Kyiv: Kondor. [in Ukrainian].
2. Boiko, O.D. (Ed.). (2021). *30 rokiv nezalezhnosti [30 years of independence]*. (Vols. 1–2). Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
3. Informatsiia miskkomiv, raikomiv partii, obkomu Komsomolu pro khid pidhotovky ta provedennia vyboriv narodnykh deputativ SRSR vid 29 bereznia 1989 r. [Information to the municipal committees, district committees of the party, and the regional committee of the Komsomol on the preparation and holding of elections to the People's Deputies of the SRSR dated March 29, 1989] F. 5, Op. 117. Spr. 743. 160 ark. Kyiv: Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti. [in Ukrainian].
4. Kaminskyi, A. (1990). Na perekhidnomu etapi. «Hlasnist», «perebudova» i «demokratyzatsiia» [At the transitional stage. “Klasnist”, “perebudova” and “democratyzatsiia”]. Miunkhen: Ukrainskyi Vilnyi Universytet. [in Ukrainian].
5. Karpenko, V.O. Fenomen «Vechirnogo Kyieva» naprykintsi 80-kh–na pochatku 90-kh rokiv (notatky holovnoho redaktora). [“Evening Kyiv” in the late 80s–early 90s (notes of the editor-in-chief)]. (n.d.). Retrieved from: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1022>. [in Ukrainian].
6. Muravskyi, O.I. (2012). Vybery 1989 r. do Verkhovnoi Rady SRSR: spetsyfika Lvivshchyny [Elections 1989 to the Verkhovna Rada of the SRSR: Lvivshchyna specifics]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national svidomist, state-sovereign*, 585–589. [in Ukrainian].
7. Filatov, B.S. (2020). *Suspilno-politychni transformatsii na Sumshchyni (kviten 1985–serpen 1991 rr.)* [Socio-political transformations in the Sumy region (April 1985–August 1991)]. Candidates tesis. Chernihiv: ChNPU. 224 s. [in Ukrainian].
8. Orhan Kirovohradskogo obkomu LKSMU. (1988, lypen). «Valerii Huselnykov proty M.I. Moskalenka». *Molodyi komunar*. № 27. S. 1–2. [in Ukrainian].
9. Zakon pro vybory narodnykh deputativ SRSR: pryiniaty 01 hrudnia 1988 r. № 9855-XI [Law on Elections of People's Deputies of the SRSR: adopted on December 1 1988, № 9855-XI]. (2002, December 1). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – News of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 1988. № 49. [in Ukrainian].
10. Filatov, B.S. (1991). *Suspilno-politychni transformatsii na Sumshchyni* [Social and political transformations in Sumy region]. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 24.09.2025

Стаття прийнято 16.10.2025

Стаття опублікована 22.12.2025